

FRANS G BLAND INDIANER OCH VITA

Notiser om en ojämförlig författare, språkvirtuos, brädspelare, humorist och lärdomsgigant – och tillika hopplös kälkborgare

av

Mats Parner

”Denne skribent är en man för sig med yppig och givande talang. Hans essäer är aldrig, som det sagts om andra moderna dylika, ‘glitter kring ett tomrum’; i stället är de mättade av väldig kraft, äkta skarpsinne och gränslösa kunskaper, kunskaper som alltid är levande.”

(Ur Ruben G:son Bergs anmälan av **Litteratörer och militärer**, 1929)

☒☒☒ Om schack, nytta och nöje skulle jag kunna tala länge och skriva än längre.

Den konsten behärskade också min gamle lärarkollega Godfrey Harold Hardy (1877-1947) vid Trinity college i Cambridge. Inledningen till hans med rätta berömda studie **En matematikers försvarstal** bekräftar fullt ut detta påstående. I försvarstalet inhämtar man nämligen, i svart på vitt, att det finns ”massor av schackspelare i alla civiliserade länder” – liksom f ö i Ryssland – samt att skickliga spelare omedelbart förstår att uppskatta ett ”vackert” parti eller ett ”vackert” problem. Den skönhet man då uppskattar är ”till sin natur matematisk”, skriver Hardy, låt vara att ”schackproblemen blott är matematikens psalm-melodier”.

Det oaktat är ett bra parti schack ”ett av tillvarons verkligt genuina glädjeämnen”.

Frans Gunnar Bengtsson (1894-1954) från ett hemman utanför Ängelholm i nordvästskåne var av identiskt samma uppfattning. Det vet alla vi som läst hans bägge essäer **Schackspelare** och **Hur jag blev skribent**. I det sistnämnda stycket heter det att de 32 pjäsernas brädlek äger rum på något som i praktiken är ”ett outtömligt skönhetsrike”, belamrat med estetiska värden av de mest skiftande slag. Men det är långt ifrån allt; till den passiva estetiken skall läggas det aktiva dramat: ”kraftmätningen, segerdrömmen, den ärofulla triumfen – och det nattsvarta debaclet”. Rimligtvis finns bara en enda mänsklig sysselsättning, lika ”fulländat tillfredsställande som att spela schack; det är att skriva sonetter”.

”Jag har alltid närt en viss svaghet för det tillsynes onyttiga”, fortsätter FGB och exemplifierar med regnbågen, skaldekonsten och schackspelet. Ytterst beror detta på att ”endast det onyttiga kan rymma ett värde i sig själv”.

Till min upptäckarglädje slår Hardy an samma (o)nyttoträngar i det nyssnämnda försvarstalet. ”Jag har aldrig gjort någonting ‘nyttigt’ i hela mitt liv”, antecknar han frimodigt på slutraderna i sin text och gör sedan bokslut: ”inte ett enda av mina rön har medfört, eller kommer rimligen att medföra, direkt eller indirekt, på gott eller ont, det minsta bidrag till det allmännas bästa”.

Det här Godfrey Harold-yttrandet har i alla tider både roat och fascinerat mig. Den lidelsefulle cricket-, fotbolls- och tennisälskaren Hardy var trots allt en firad vetenskapsman och en av det förra seklets tongivande matematiker fram till sin död. Därmed torde hans livsgärning ha varit

‘nyttigare’ än de flestas. Antingen ägnade sig GHH åt falsk blygsamhet eller burleskt koketteri i sin plaidoyer – eller också ville han framhålla att just matematikstudier, liksom schack, poesi och regnbågsdyrkan, har ett värde i sig. Nej, matematik är ingenting man behöver ha ‘nötte å’.

Det är en disciplin som gott kan studeras för sin egen skull.

☺☺☺ Men nu var det om fenomenet FG Bengtsson vi skulle tala. Som rimsmed debuterade Frans Gunnar B med poesiverket **Tärningkast** 1923 och traskade sedan vidare i skaldespåren med **Legenden om Babel** ett par år senare. Sitt verkliga genombrott fick han dock som essäist och epiker, och han är alltjämt en av våra mest lästa ur en något äldre författargeneration. Med **Röde Orm**, utgiven i två delar 1941 och 1945, vann han internationell ryktbarhet.

Alla har vi i tidernas gryning hört eller läst berättelsen om den rödhåriga vikingahjälten ‘Orm’ från 900-talets danska Skåne, men långt färre känner till de näst intill oöverstigligen svårigheter under vilka boken tillkom. Faktum är att Frans G inte *skrev* som ”vanliga” diktare plägar göra; han *mejslade* fram sin text med ett slags pedantiskt ursinne. Konstfärdigheten var hans signum på gott och ont. Under lyckliga omständigheter kunde han fixa till bortåt 30 nya skrivmaskins- och Ormrader/dag, aldrig mer än så. Nådde han 30-strecket, så uppfattade han dagsverket som fulländat eller i varje fall som övermåttan ”stätligt”.

Hela sju långa år tog det för ‘Ormen’ att ringla in i målfållan, slå sig ner i urskogen, övergå till kristendomen, bilda familj med Ylva, undgå Sven Tveskäggs rättmätiga vrede och hämta hem bulgarernas guld tillsammans med Svarthöfde, allt i en helt annan ordning än den nu nämnda.

Arbetet på Ormboken inleddes med att Frans G för sitt inre manade fram en vederstygglig bild av en rödmosig Harald Blåtand (c:a 940-985) i gulvitt skägg och med utstående huggtänder av ungefär samma typ som hos äldre vildsvinsgaltar. Tack vare denna FGB-bild lyckades konung Harald vika en plats åt sig som en av personagerna i berättelsen. Dessbättre levde en rad andra lika färgglada herrar och damer vid samma vikingatidpunkt – Erik Segersäll, Styrbjörn Starke, Olaf Tryggvason, Ethelred den Villrådige, kejsarinnan Teofano, ”Brian med Tributerna”, Otto III, Basilios Bulgardödaren m fl – och med dem kunde persongalleriet utökas. Tack vare Allah hade även en viss Muhammed Ibn Abi Amir, ‘Den segerrike’, slagit sig ned på europeisk 900-talsbotten och avancerat till riksföreståndare i ”kalifatet Kordova”. Bengtsson förärade honom namnet Almansur.

Denne muslimske självhärskare kom sedan att bli den givmilda Ormsol runt vilken alla övriga vikingaplaneter i berättelsen kretsade.

”Röde Orm” gavs ut under kriget. Det fick till följd att böckernas tyske översättare, liksom f ö dennes motsvarighet i Quislings och Hamsuns Norge, reste ragg mot vitala delar av innehållet. Bland annat ville de avlägsna ‘juden Salaman’ ur handlingen eller åtminstone ekipera honom i mindre förargelseväckande utstyrel. Lämpligast vore kanske att med några penndrag göra om den chockerande gestalten till en obetydlig ”främling” någonstans i marginalen...

Frans G Bengtsson hade sällan något till övers för vänsterns ambitiösa barrikadbyggen; rättare är att klassificera honom som en av borgerlighetens mest trofasta drabanter livet igenom. Men samtidigt var han en av de mest belästa och bildade medelålders herrar, som någonsin kört ned fötterna i den skånska (och senare i den västgötska) myllan, varför Tredje rikets nazister i hans idévärld inte var stort mer än ett ”kulturfattigt rövargäng”. Därför

vägrade han att ändra ens ett kommatecken: Salman kläddes aldrig om (än mindre upp) i Röda Ormboken; han levde vidare som jude av födsel och ohejdad vana.

☒☒☒ *”Vi ha kommit från Burgund och från Guienne,
från Brabant och från det gröna Normandie.
Vi ha aldrig sett de länderna igen,
sen vi trummade för kungens kompani...”*

heter det med karakteristisk ton-, takt- och rytmkänsla i Frans G:s kända ballad om det franska majestätets resvana instrumentalister. Men det var i det hela som folkbildande kunskapsorakel i essä- och krönikebranschen han skar sina författarlagrar. Det hände sig mot slutet av hans liv att Norstedts tryckte upp fabulösa 30 000 exemplar av en ny essävolym med Bengtssons namn på titelsidan. Långa rader av hans samlade småstycken är äkta pärlor. Allra vackrast glänser de i **Sällskap för en eremit** och **De långhåriga merovingerna**, ställvis också i **För nöjes skull**.

Allt var dock inte lyckat. I den tidigt skrivna uppsatsen **Bolsjevikerna** (1926), t ex, får den allt häpnare läsaren veta att de sovjetiska kommunisternas strävan efter oktober 1917 kort och gott var att ”avskaffa människan sådan hon dittills existerat” och forma om henne till en organism, ”släkt med ostronen” ... ja, till ”en varelse, som i varje avseende är praktisk och som existerar enbart för den samhälleliga ämnesomsättningens skull, vakar över maskinparken, repeterar sin ideologiska katekes, äter, sover och fortplantar sig, lägger sin hjärna för evig fädot och därefter fungerar uteslutande med ryggmärgens hjälp”, allt självfallet enligt valspråket *”das Denken ist das Allergrässlichste”* (‘att tänka självständigt är det gräsligaste som finns’).

Man vågar nog lugnt påstå att Lenins, Trotskijs, med fleras, ambitioner var högre ställda än så. Emellertid lyckades de aldrig sälja någon partibok till Frans Gunnar, hans enorma (drygt 8000 volymer!) bibliotek till trots. Det fanns enstaka böcker som han aldrig tålde.

Men Frans G Bengtsson nöjde sig inte med att besvärja de orosandar som är röda i sinnet; i än högre grad tog han avstånd från den sortens bröder och systrar som är röda också i skinnet. De följande raderna är kanske de tristaste och pinsammaste i hans samlade litterära produktion:

”Vi kan inte sörja över indianernas försvinnande av mänskliga eller sociala anledningar, men vi kan göra det på samma sätt som vi sörjer över ståtliga vilddjur som utrotas, kungsörn, tiger och lejon. Men just det faktum att indiansläktet kan ses i ett ‘romantiskt’ skimmer, hindrar oss inte från att inse det berättigade i det amerikanska nybyggarspråk som klarlade att ‘den ende gode indianen är den döde indianen’.”

Ett omdöme som detta om naturfolk och ”lägre stående kulturer” går definitivt inte att ursäkta. Det rör sig om (högre)ståndsmässiga klassfördomar som må ha varit tidstypiska och ganska så allmänna men därför inte mindre inskränkta. En människas förstånd kan enstaka gånger svikta betänkligt, trots aldrig så välfyllda kunskapsfonder.

Bengtssons jättepos i två delar om **Karl XII:s levnad** har jag bara tagit mig igenom till ca 30 procent, och de resterande 70 torde få vila i frid. Det ideologiska motståndet är för stort. Frans G beundrade (alltför) ofta krigare av äldre datum – men hatade i gengäld sin egen tids militära hjältar – och han uppmärksammade ‘Den tolfte’ även i dikt- och essäform. Vid ett tidigt besök i Dresden fick han oförmodat syn på **Kung Karls värja** i stadens livrustkammare, vilket raskt gav honom impulsen till en sonett med den högt stämnda (fast sällsynt eleganta) slutklämmen:

*”Din samtid levde krokigt och på tvären
bland snusföruft om kabinettsbesvären
spinettklink, gräl och Amors rosenband.*

*Hos dig var allting rakt: – din tro, ditt land,
ditt kungaord, de skyldrade gevären,
och krigets konst och klingan i din hand.”*

”Kung Karls värja” trycktes första gången i studenttidningen Lundagård (1922) av vännen Ivar Harrie, sedermera Expressens chefredaktör, och blev på nolltid en ‘kultdikt’ bland akademiska lundensare. Uppläst om detta log Carl v. Snoilsky (1841-1903) outgrundligt i sin tysk-himmel: som bekant är även en av *hans* bästa sonetter, **Gammalt porslin**, starkt inspirerad av konkreta bruksföremål i ett av Dresdens museer. Vår diktartillvaro är till randen fylld av de märkligaste sammanträffanden. Ingenting bör förvåna oss.

Efter att Karl XII-biografen slutförts var det meningen att Bengtsson skulle bryta en lans också för Karl X Gustav och teckna ännu ett majestätiskt jätteporträtt. Men det tillät inte världsläget; det andra av storkrigen hade just inletts, och Frans G kunde inte förmå sig att skriva om någon som fört blixkrieg mot Polen och ockuperat Danmark. Nationalsocialisternas ärenden ville han inte gå eller än mindre springa. Alltså fick det bli Röda ormberrättelsen i stället. Med **Ofredsår** och **Den oövervinnelige** kom sedan Peter Englund att avsevärt senare förverkliga vad FGB en gång åsyftat. Mellan dessa bägge herrar finns ett släktskap och en gemensam våglängd trots en åldersskillnad på mer än 60.

Vid mogen ålder gifte sig Bengtsson med Gerda Fineman, sekreterare på Norstedts förlag, och slog sig ner i Ribbingfors herrgård vid Gullspångsälven precis intill Värmlandsgränsen. Frans G:s 900-talsorm står sig gott än i dag, och det gör i än högre grad merparten av hans konstfullt snidade essäer. Få läsestycken är uppbyggligare; de är utsökt formulerade, roliga och drastiska (ofta på gränsen till det rent komiska), och de flödar över av kunskap.

Man lär sig åtskilligt och roar sig bokstavligen kungligt. Vad mer kan man begära?

Mats Parner